

โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ลำดับที่ ๑๖๕

ศูนย์คติชนวิทยา
ชุดคติชนวิทยา
ลำดับที่ ๑๔

อิงอดีต สนองปัจจุบัน

ตติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย

ศิราพร ณ ถลาง / ปรมินทร์ จารุวร
บรรณาธิการ

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ลำดับที่ 170

ศูนย์คติชนวิทยา
ชุดคติชนวิทยา
ลำดับที่ 14

อดีต สนองปัจจุบัน คติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย

ศิราพร ณ กลาง / ประมินทร์ จารูวร
บรรณาธิการ

หนังสือในชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“คติชนสร้างสรรค์”: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย

ศิราพร ณ กลาง และ ประมินทร์ จารูวร, บรรณาธิการ

อิงอดีต สมองปัจจุบัน: คติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย

พิมพ์ครั้งที่ 1 จำนวน 700 เล่ม, มีนาคม พ.ศ. 2560

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

อิงอดีต สมองปัจจุบัน: คติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย. — กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

256 หน้า.

1. คติชนสร้างสรรค์. 2. ประเพณีสร้างสรรค์. 3. สังคมไทยร่วมสมัย

I. ศิราพร ณ กลาง และ ประมินทร์ จารูวร, บรรณาธิการ. II. ชื่อเรื่อง.

ISBN 978-616-407-133-9

ภาพประกอบ:

ผู้เขียน ท้องถิ่น และเว็บไซต์

ออกแบบปก/จัดรูปเล่ม:

หจก. ภาพพิมพ์

จัดพิมพ์โดย:

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ที่:

โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำนิยม

จากศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์

“คติชนสร้างสรรค์” (Creative Folklore) เป็นทฤษฎีใหม่ในวงวิชาการไทย ที่ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ศิริพร ณ ถลาง นำเสนอขึ้นเพื่อให้ล้อกับคำว่า “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” (Creative Economy) อันเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการนำคติชนในท้องถิ่นและภูมิภาคต่าง ๆ มาใช้ในบริบทใหม่อย่างมีพลวัต

ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นถึงการนำคติชนที่มี “คุณค่า” มาเพิ่ม “มูลค่า” ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยวิธีคิดที่หลากหลาย เป็นปรากฏการณ์การนำวัฒนธรรมที่มี “ราก” มา “ต่อยอด” ตามภูมิปัญญา ทักษะ และจุดมุ่งหมายของคนใน “สังคมร่วมสมัย” จึงเรียกได้ว่าเป็นการ “อิงอดีต” เพื่อ “สนองปัจจุบัน”

ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ศิริพร ณ ถลาง เมธีวิจัยอาวุโส สกว. ที่มอบผลงานของนักวิจัยในชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ให้ศูนย์คติชนวิทยาได้จัดพิมพ์ หนังสือนี้ ทำให้ประจักษ์ชัดว่า “จุดแข็ง” ของการเรียนการสอนคติชนวิทยาในคณะอักษรศาสตร์นั้น เกิดจากการที่ครูบาอาจารย์เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์จนสามารถสร้าง “ทฤษฎี” ได้ ทั้งยังสามารถผลิตบัณฑิตที่มีทักษะการวิจัย จนเป็นผู้สืบทอดและเผยแพร่ความรู้ทางคติชนวิทยาให้แก่สังคมไทยต่อไปได้อย่างดี

เนื้อหาในหนังสือประกอบด้วยบทนำเชิงสังเคราะห์ที่แสดงให้เห็นถึงความน่าสนใจและความทันสมัยของทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” และบทความวิจัยที่มีคุณภาพของนิสิตทั้งระดับมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิตของภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีข้อมูล เนื้อหา และประเด็นศึกษาที่หลากหลาย สามารถเป็นตัวอย่างของการทำวิจัยภาคสนาม (Fieldwork)

ได้ในหลายแง่มุม และเป็นการศึกษาข้อมูลร่วมสมัยที่ไม่ได้ตัดขาดจากรากที่มี
มาแต่ในอดีต จึงเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการเรียนการสอนคติชนวิทยาทั้งใน
ระดับปริญญาบัณฑิตและบัณฑิตศึกษาในสาขาคติชนวิทยาและสาขาวิชาอื่นที่
เกี่ยวข้อง การสังสมบ่มเพาะและถ่ายทอดความรู้แก่ศิษย์จนก่อเกิดเป็นดอกผล
เช่นนี้ ไม่ผิดไปเลยจากคำประพันธ์ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ที่ว่า

กล้วยไม่มีดอกช้ำ	ฉันใด
การศึกษาเป็นไป	เช่นนั้น
แต่ดอกออกคราวไร	งามเด่น
งานสั่งสอนปลูกปั้น	เสร็จแล้วแสนงาม

คำนำ

จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุน “ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย” (เมธีวิจัยอาวุโส สกว.) โดยฝ่ายวิชาการ มาตั้งแต่ปี 2538 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนนักวิจัยระดับสูงที่มีความสามารถ มีผลงานเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ และเป็นนักวิจัยที่เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรมจริยธรรมในการทำวิจัยให้ดำเนินการวิจัยในศาสตร์สาขาต่างๆ ทั้งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในลักษณะที่เป็น “คณะวิจัย” ภายใต้ชุดโครงการวิจัยที่ผู้เชี่ยวชาญวิจัยร่วมกัน และเพื่อให้ “นักวิจัยอาวุโส” ได้ช่วยพัฒนา “นักวิจัยรุ่นใหม่” ผู้จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ให้แก่ประเทศชาติต่อไป

ในปี 2554 สกว. ได้สนับสนุนทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย เรื่อง “คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย” ให้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะ “นักวิจัยอาวุโส” ในสาขาคติชนวิทยา (Folklore) เพื่อสร้าง “องค์ความรู้ใหม่” และพัฒนา “นักวิจัยรุ่นใหม่” ให้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยงานวิจัยนี้ได้รวบรวมข้อมูลคติชนต่างๆ ของไทย ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน ประเพณีพื้นบ้าน และพิธีกรรมในท้องถิ่น ตลอดจนวิเคราะห์พลวัตในการนำคติชนมา

สร้างสรรค์ใหม่ให้ตอบสนองต่อบริบททางสังคมของไทยในปัจจุบัน องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเรื่องนี้จะเป็นส่วนสำคัญในการเข้าใจพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่หลากหลาย จากมุมมองทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

สกว. ยินดียิ่งที่ได้มีส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้นี้ และขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง และคณะนักวิจัย อันประกอบด้วย คณาจารย์และนิสิตในระดับดุขุภักดิ์บัณฑิตทางคติชนวิทยารวม 14 ท่าน ที่ได้ร่วมกันวิจัยและสร้างสรรค์ผลงานให้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ และจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิจัยที่มีคุณค่าสู่วงวิชาการและสาธารณชนในรูปของหนังสือจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. เรื่อง “คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย” ซึ่งเป็นทุนทางปัญญาที่สำคัญของประเทศ สอดตามเจตนารมณ์ของ สกว. ที่มุ่ง “สร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาประเทศ”

ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ
ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ

จากชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“คติชนสร้างสรรค์ฯ”

อิงอดีต สนองปัจจุบัน: คติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย เป็นหนังสือในชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. เรื่อง “คติชนสร้างสรรค์”: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย” หลังจากทีชุดโครงการฯ ได้ผลิตหนังสือรวมบทความวิจัยของนักวิจัยรุ่นที่ 1 และรุ่นที่ 2 จำนวน 3 เล่ม ได้แก่ “ประเพณีสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัย (2558), เรื่องเล่าพื้นบ้านไทย ในโลกที่เปลี่ยนแปลง (2558), มองคติชนเห็นตัวตนชาติพันธุ์ (2559) และหัวหน้าชุดโครงการวิจัยได้ปริทัศน์ข้อมูลและสังเคราะห์ผลการวิจัยออกมาเป็นทฤษฎีไว้ในหนังสือ “คติชนสร้างสรรค์” บทสังเคราะห์และทฤษฎี (2559) ไปแล้วนั้นปรากฏว่ามีนิสิตบัณฑิตศึกษาระดับปริญญาเอกและปริญญาโท สาขาคติชนวิทยา ของภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทดลองนำ “ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์” ไปใช้เป็นกรอบแนวคิดเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” ที่เป็นข้อมูลวิจัยในวิทยานิพนธ์ของนิสิตทางชุดโครงการฯ จึงได้มอบทุนวิจัยให้นักวิจัยรุ่นที่ 3 ซึ่งคือนิสิตปริญญาเอก 3 คนและนิสิตปริญญาโท 3 คน อันเป็นที่มาของบทความวิจัย 6 บทความในหนังสือเล่มนี้ และข้าพเจ้าในฐานะหัวหน้าชุดโครงการวิจัย “คติชนสร้างสรรค์ฯ” ได้เขียนบทนำเชิงสังเคราะห์ปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” จากกรณีศึกษา 6 กรณีอันเป็นข้อมูลวิจัยในวิทยานิพนธ์ของนิสิต

ชุดโครงการวิจัย “คติชนสร้างสรรค์ฯ” ต้องขอขอบคุณศูนย์คติชนวิทยา และโครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้อนุเคราะห์ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในคณะอักษรศาสตร์และวงวิชาการไทยในวงกว้างต่อไป ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรมินท์ จารุวร

ที่ได้ช่วยกันบรรณาธิกรหนังสือ และขอขอบคุณนิสิตทั้ง 6 คน ผู้เป็นนักวิจัย
ที่ได้เขียนบทความนำเสนอข้อมูล บทวิเคราะห์ข้อมูล และบทสรุปการวิจัยที่
น่าสนใจยิ่ง

ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง

เมธีวิจัยอาวุโส สกว. และ

ศาสตราจารย์กิตติคุณ คณะอักษรศาสตร์

พฤศจิกายน 2559

สารบัญ

คำนิยาม จากศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์	4
คำนำ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย	6
คำนำ จากชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “คติชนสร้างสรรค์ฯ”	8
บทนำ: “คติชนสร้างสรรค์” อิงอดีต สมองปัจจุบัน...อย่างไร ศิราพร ณ ถลาง	15
“จามเทวีบูชา” ในสังคมไทยร่วมสมัย: วิธีคิดแบบ “คติชนสร้างสรรค์” วริศรา อนันต์โท	25
งานประเพณีบวงสรวงพระพรหมประจำปีและบุญกุ่มข้าวใหญ่ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด: “ประเพณีสร้างสรรค์” ในบริบทร่วมสมัย อภิวัฒน์ สุธรรมดี	61
ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในฐานะ “ประเพณีสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัย กริธากร สังขกุล	87
“คติชนสร้างสรรค์” เกี่ยวกับ “พระพุทธรูปไม้ตัว” ในอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม และในอำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรี ชุตินันท์ มาลาธรรม	127
การสร้างวัดมุงกลทางดนตรีไทยในสังคมไทยร่วมสมัย ไอยเรศ บุญฤทธิ์	171

“รามเกิน” ในรามเกียรติ์: “คติชนสร้างสรรค์” ในการแสดงโขนสดของคณะประยูทธ ดาวใต้ ชวพันธ์ เพชรไกร	205
ภาคผนวก ชุดโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “คติชนสร้างสรรค์”	243
บรรณาธิการและผู้เขียนบทความ	251

อิงอดีต สนองปัจจุบัน

ดติชนสร้างสรรค์
สังคมร่วมสมัย

ที่มา: ที่ทำการปกครองจังหวัดบุรีรัมย์

บทนำ:
“คติชนสร้างสรรค์”
อิงอดีต สมองปัจจุบัน...อย่างไร

ทีราพร ณ กลาง

ความนำ

ปรากฏการณ์พลวัตทางวัฒนธรรมเป็นข้อมูลที่น่าสนใจแก่นักวิจัยในชุดโครงการวิจัย “คติชนสร้างสรรค์ฯ” ที่วิจัยในช่วง พ.ศ. 2554–2557 ได้ศึกษาข้อมูลที่เป็นพลวัตทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะพลวัตของเรื่องเล่า นิทาน ตำนานพื้นบ้าน ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมที่ได้รับการประยุกต์เมื่อนำมาใช้ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยซึ่งเป็นบริบททางสังคมที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกาภิวัตน์ สังคมทุนนิยม สังคมการท่องเที่ยว และสังคมข้ามพรมแดน

ในช่วง 2–3 ทศวรรษที่ผ่านมา เราได้พบเห็นสิ่งที่ชุดโครงการวิจัยฯ นี้เรียกว่า “คติชนสร้างสรรค์” อันหมายถึง “คติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำในบริบทสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะของการสืบทอดคติชนในบริบทใหม่ การประยุกต์คติชน การ “ต่อยอด” คติชน การตีความใหม่และการสร้างความหมายใหม่ หรือ การนำคติชนไปใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม หรือ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์” (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 19) ดังจะเห็นได้จากการนำเรื่องเล่าพื้นบ้านไปใช้เป็นวัตถุดิบหรือในการเพิ่มมูลค่าให้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์โอท็อป วัตถุมงคลต่าง ๆ หนังสือสื่อสาระบันเทิง หรือการนำประเพณีพิธีกรรมมาปรับใช้ในบริบทใหม่ๆ เช่น ประเพณีบูชาพระอุปคุต ประเพณีสืบทอดประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีสู้ขวัญ ประเพณีบั้งไฟ ประเพณีสวดนพเคราะห์ เป็นต้น

ผลการวิจัยจากชุดโครงการวิจัย “คติชนสร้างสรรค์ฯ”¹ ทำให้ได้ข้อสรุป

¹ สามารถอ่านปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” ทั้ง 13 กรณีศึกษาได้จากหนังสือรวมบทความสรุปการวิจัยทั้ง 4 เล่มที่เผยแพร่แล้วก่อนหน้านี้ ได้แก่

- “ประเพณีสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัย. ศิริพร ณ ถลาง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2558).
- เรื่องเล่าพื้นบ้านไทย ในโลกที่เปลี่ยนแปลง. ศิริพร ณ ถลาง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2558).
- มองคติชนเห็นตัวตนชาติพันธุ์. ศิริพร ณ ถลาง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2559).
- “คติชนสร้างสรรค์” บทสังเคราะห์และทฤษฎี. ศิริพร ณ ถลาง (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2559).

ว่า คติชนจากสังคมประเพณีเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สำคัญที่ “ผู้สร้าง” ในปัจจุบันใช้เป็นวัตถุดิบในการสร้างสรรค์สร้างเรื่องเล่าใหม่ๆ การแสดงใหม่ๆ ประเพณีพิธีกรรมใหม่ๆ นอกจากนั้น ยังได้สรุปข้อค้นพบออกมาเป็น “ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์” ที่อธิบายว่า “ปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” เป็นผลจากการปรับใช้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิมผนวกกับวิธีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่ หรือสร้างความหมายใหม่ในบริบทใหม่” (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 121)

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือรวมบทความวิจัยที่ศึกษาปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” เพิ่มเติมอีก 6 กรณีศึกษาในช่วง พ.ศ. 2558–2559 ซึ่งข้อมูลวิจัยเข้าข่ายลักษณะ “คติชนสร้างสรรค์” ผู้เขียนทั้ง 6 คนซึ่งเป็นนักวิจัยรุ่นสุดท้ายของโครงการฯ ได้ “ทดลอง” นำกรอบแนวคิด ทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” มาใช้ในการอธิบาย “คติชนสร้างสรรค์” เกี่ยวกับ “จามเทวีบูชา” ลัทธิบูชาพระพรหม ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง พระพุทธรูปไม้ตี๋ วัดถุ่มงคลในดนตรีไทย และ “รามเก็น” ในการแสดงโขนสด

บทนำนี้จะเป็นการสังเคราะห์ให้เห็นว่าปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” อันเป็นข้อมูลวิจัยในทั้ง 6 บทความนั้นมีลักษณะการสร้างสรรคเพื่อ “สนองปัจจุบัน” โดยมีวิธีคิดที่ “อิงอดีต” จากรากเหง้าทางวัฒนธรรมอย่างไร

“สนองปัจจุบัน” : ปัจจัยทางสังคม ที่เอื้อให้เกิด “คติชนสร้างสรรค์”

สนองบริบทสังคมท่องเที่ยว

นโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อนำรายได้เข้าสู่ประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ประกอบกับนโยบายของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาที่ต้องการให้แต่ละจังหวัดและท้องถิ่นนำเสนอ “ของดีประจำถิ่น” ที่สามารถใช้เป็น “จุดขาย” ได้ ทั้งสถานที่ท่องเที่ยว และสินค้าท้องถิ่น ซึ่งมักมาจาก คติชนประเภทวัตถุ เช่น เสื้อผ้าพื้นเมือง ผ้าทอ เครื่องจักสาน หัตถกรรม อาหาร ตลอดจน คติชนประเภท